

Emilia Aleksieva

(Sofia, Institute for literature, Bulgarian Academy of Sciences)

Totalitarian Space in the Novel *Yesterday* by Vlado Daverov

Abstract: The paper analyses the dimensions of totalitarian space in Vlado Daverov's novel *Yesterday* and discusses the differences between the novella, the novel and the screenplay. Emphasis is placed on the manifestations of the restrictions on personality, particularly barracks and disrespect for human rights. An important feature of totalitarian space is found to be the notion of 'replacement'. Other markers, such as walls, shafts, grates, barracks, are also considered.

Keywords: space, replacement, restrictions.

Эмилия Алексиева

(София, Институт литературы, Болгарская академия наук)

Тоталитарное пространство в романе „Вчера“ Влаго Даверова

Резюме: В тексте анализируется тоталитарное пространство в романе „Вчера“ Влаго Даверова. Важнейшая особенность – подмена. Рассматриваются такие маркеры как стена, решетка, казарма. В центре анализа – отношения между школьниками и нравственная проблематика современности.

Ключевые слова: пространство, подмена, ограничение

Емилия Алексиева

(България, София, БАН Институт за литература)

Тоталитарното пространство в романа „Вчера“ на Влаго Даверов

През 1987 г. във Военното издателство излиза малка книжка със заглавие „Много дни до есента“. Тя съдържа пет новели. Едната от тях е „Седмица в живота ти“. Авторът е Влаго Даверов. В нея са основните опорни моменти, фиксирани в сюжета и на излезлия след две години роман „Вчера“, при цялата условност на това определение – по-скоро става въпрос за повест.

На първо място и в двата текста времето е фиксирано чрез дните на седмицата. Разказът е от първо лице – като в дневник. В новелата не са развити отношенията на

главния герой Иван с Дана. Няма я и трагичната смърт на Ростислав – ключови епизоди в романа за осмислянето на мотива за раздялата, за загубата.

Владо Даверов публикува в сп. „Киноизкуство“ и литературния сценарий за филма „Вчера“. Ако се съпоставят текстовете, ще установим, че има прибавени сцени: с танците в салона, с ученическия протест в стола, но липсват две много важни – късането на плакатите с образите на четиримата от Ливърпул и клетвата на момчетата. Те са налице във филма – явно добавени по-късно от режисьора Иван Андонов. Променено е името на момичето, нарушило „моралните норми“. В новелата и в сценария нейното име е Малинка, а в романа – Вера. Тези промени са интересни, но все пак остават встрани от избраната тема – „Тоталитарното пространство в романа „Вчера“ на Владо Даверов“.

Спорно е дали едно пространство може да се определи като тоталитарно. Да, може, защото архитектурата от онези години има устойчиви характеристики. На първо място това е монументалността. Сградите са огромни, тежки, „без въздух“ – потискащи и еднакви. Примерите са много: сградите на Министерския съвет, Президентството, Партийния дом... Панелните блокове, сред които можеш да се загубиш, правени по калъп. Тук, разбира се, става въпрос за физическо пространство, но има и друго – духовно. Ще се опитам да маркирам и двете. Ето как е описано мястото, в което се развива действието:

Сградата на пансиона, в която учех, за да се сдобия с диплома за средно образование, преди това е била американски колеж. Те така я и наричаха в градчето – Американския колеж, но ние си бяхме ученици в Единната гимназия с преподаване на немски език, изучавахме почти цялата програма за средните училища на немски, с немски учители, немски учебници, донякъде и по немската система на обучение. Беше прекрасно (Даверов 1989: 7).

В този пансион царят казармени порядки. Помещенията за спане и банята са общи. Няма място, където да останеш насаме със себе си. Лично пространство не съществува. Всичко се повтаря: събуждане със звънец от едноокия Джо, задължителна гимнастика и закуска в стола. Онова, което откривам като важна особеност на пространството във „Вчера“, е подмяната – в буквален и в преносен смисъл:

Нашият клас учеше в някогашната църква на американския колеж. А учебниците и тетрадките държахме в бившия параклис. Всичко това, разбира се, поради липса на жизнено пространство (Даверов 1989: 10).

По ирония на съдбата точно там се водят заниманията по физика от заклетия атеист геносе Тишлер.

– Религията, ученици – започваше той, – освен че е опиум за народа, изхранва около два милиона свещеници. Помислете само: два милиона! А в същото време гладуват деца! (Даверов 1989: 10-11)

Струва ми се, че неслучайно гимназията е с изучаване на немски език. Даверов също е завършил такова училище и неизменно собствените му впечатления са намерили отражение в текста. Става въпрос за друго: казарменият модел и желязната дисциплина са се превърнали в клише и се свързват с немския начин на мислене и живот. Немецът Тишлер внушава на учениците идеята, че Хитлер и неговият щаб са единствените фашисти в Германия. Иван, от чието име се води повествованието,

иронично отбелязва, че програмата е една и съща всеки ден, а български език и математика се изучават, колкото да не се забрави „откъде сме“. След заниманията остава малко свободно време, доста неопределено, и задължително лягане в девет часа като „буби в леглата“.

Пространството е както вътрешно, така и външно:

Забравих да ви кажа как падаше вечерта върху малкото градче, в което се намираше нашият пансион, както и върху самия пансион. Тя падаше като лапа, просто го затискаше. Дърветата в парка изчезваха като посечени, хората оставаха без сянка, осветените прозорци на сградите увисваха, закачени в мрака (Даверов 1989: 13).

Природата също се описва така, че да се засили усещането за потиснатост. Тя не е фон, а активно действащо лице, но не разведрява, а удвоява клаустрофобията.

Затворническо-казарменият вид на пространството във „Вчера“ се изгражда и чрез други маркери. Паркът към пансиона, който би трябвало да е зелена зона за отдих на учениците и учителите, не е глътката въздух и кътче свобода. Той е малък и зле поддържан с две алеи и десетина пейки – нищо друго. Красиви са само старите дъбове, чиито клони се преплитат в „странни арабески“ – тъжни, тревожни, тайнствени и нежни.

Но откъм града към парка се издига зидана стена, стигаща на места до три-четири метра. Точно заради нея гимназията е с прозвище „Бастилията“. Тя завършва в горния си край с изоставен свинарник – превърнат в място за пушене на по-малките ученици. В другия край на стената е шахтата за боклук – отново с променено предназначение – оттам се бяга! „Бастилията“, както знаем от историята на Великата френска революция, е била затвор, най-страшното място за изолация. Казармата е другият топос, в който не е възможно свободното влизане и излизане. Стената обгражда и разграничава един свят от друг, от нахлуването на нежеланото. Тя е предел и прекъснатост на общуването. Светът познава много стени – Китайската, Берлинската – но те могат да се окажат преодолими и дори да бъдат разрушени. По принцип стената като реално, но и символно пространство, е с двойствено значение: защита, но и изолатор. Потъпкването на свободата има една видима цел – постигане на зависимост и подчиненост. Невидимата стена е по-страшна, когато е вътре в човека.

Всъщност „Вчера“ е роман за вечното противопоставяне на поколенията с измерване на силите – бунт на младостта срещу ретроградността, ограничеността, посредствеността и лицемерието на възрастните – за жалост това са директорът и учителите. На няколко места в книгата Владо Даверов подчертава, че гимназията е „кадрова“ – за бъдещи служители в посолствата. Родителите заемат високи постове в обществената йерархия. Ето още една граница – между обикновените хора и „елита“ – най-често политически.

По какъв начин се охранява тази елитарност? По доста нескопосан – стената се прескача – и буквално, и в преносен смисъл. Директорът Цончев всяка сутрин строява учениците, за да чуят назидателните му думи – за хигиената, за дисциплината – според случая. Той е не само ограничен, подчинен човек, но въпреки безволевостта, подчертана и във външния му вид, е изработил перфидна система на тормоз над учениците. Викайки ги в кабинета си, заради дребни провинения, мълчи или говори по телефона, докато децата стоят прави. Друг път пише писма или яде баница – все едно ги няма.

След спирането на тока и липсата на храна в столовата, което провокира протест, той отново назидателно убеждава учениците, че са „капризни, защото не знаят какво е нямање“. Примерът, който дава, е комичен:

Какви хора сте и хора изобщо ли сте? Заради един комат сте готови за нула време да съборите сградата, която държавата вече толкова десетилетия гради, готови сте да отречете всичко, направено за вас, да зачеркнете, да оплюете, защото не знаете какво е нямање! Защото сте родени с биберон в устата и така мислите да го карате до края... Защото на вашите години ето в тази пазва имах само една шепа джанки за цял ден тичане подир кравата и ако мама намираще да ми сложи в торбичката малко сиренце, бях щастлив! Не съм знаел какво е електричество, не съм се нареждал на опашка за първо, второ и трето, само една шепа джанки! – съвсем истеризира той. – Но ние бяхме закърмени с труд, а не с биберон! (Даверов 1989: 70)

Невинната реплика на Ростислав, че родителите плащат храната, отприщва нов поток от думи – този път за вредата от консуматорството; следва задължителното наказание – собственоръчно писане на писмо до родителите с описание на провинението. Тези писма задължително се подписват от директора.

Лицемерието е част от тази система и то се демонстрира по категоричен начин. Родителската среща се превръща в място за хвалби:

...очерта набързо един прекрасен обобщен образ на нашия клас, нарисован целият в розово и ограден с лилави винетки (Даверов 1989: 84).

Всъщност страхът на този човек от реалния живот и проблемите в него е в основата на желанието му да доминира, но над по-слабите. Пред по-силните и влиятелните хора – сервилничи. Тишлер с манията му да громи религията; пълната посредственост на Парасков, който следи за казармения ред; Бицеевска, която се опитва да се доближи до учениците, но извършва нещо недопустимо – чете пред всички писмата на Вера, споделяща тайната за бременността си със своята баба. Ето това е т. нар. „учителски колектив“. Негативният начин на неговото представяне не е случаен. Както пише в рецензията си Владимир Тороманов:

В училището може би се проявяват най-силно отрицателните тенденции в обществото, тъй като тази държавна институция силно репродуцира фалшивите митове на обществото (Тороманов 1990: 23).

Творбата на Владо Даверов може да бъде четена и като книга за илюзорността на стената в най-широк смисъл. Тя се прескача, защото пълна изолация не може да има. Животът е по-силен. Бременността на Вера, нелепата смърт на Ростислав, връзката на Иван с Марина и с Дана доказват, че бариерите и забраните се преодоляват от младите хора, защото те искат да са свободни и сами да носят отговорност за постъпките си.

В романа има два проблема, които са взаимно свързани. Става въпрос за изкуството, първо; и неговото присъствие в живота на младите хора, второ. В гимназията-пансион на кино се ходи след разрешение от директора във вторник. Учениците се строят и с маршова стъпка и песен, придружени от учителя по физическо, се отправят към града, за да гледат някой глупав филм. Така ли се изгражда естетически вкус и отношение на ценители? Вторият момент е свързан с участието на

Иван в драматизация по „Спасителят в ръжта“ на Селинджър, постановка на самодееен театър. Читателят не научава как Иван интерпретира образа на Холдън Колфийлд. За ролята е избран заради дръзкото му поведение и външността му. По-скоро в текста е разкрито виждането на режисьора Найденов. То се свежда до следното:

За какво ти е тяло на атлет, в което дреме душа на кретен? Сядай на масата и почвай да се вживяваш!

Вживяването в образа бе за него необходимият, задължителният, но в никакъв случай достатъчният етап на работа. Вживяването именно щяло да ми помогне да разбера, че Холдън не е нищо друго, освен същият този Иван, Ханс, Брънджи или Слънчевия, който имах честта да представлявам, присаден на американска почва и смазан, разбира се, от американския начин на живот. Разликата може да се търси примерно във факта, че Холдън е безнадеждно сам, сам и сам, докато такова нещо при мен няма, тъй като съм заграден с обич и човешка топлина и вкъщи, и в училище, и в обществото (Даверов 1989: 65).

Ако обаче всичко това липсва или се заменя с фалш и безразличие, със скрита враждебност, може да играе и самия себе си. Така режисьорът поддържа самочувствието си, въпреки че е аматьор. Сипят се хули срещу професионалния театър, определян като „тъпчене в храма на Мелпомена“, сякаш става въпрос за „обществена баня“. Грубостта към актьорите, наричани от него „овчи коне“, е част от играта му, защото за да работи, трябва да е пиан.

В подобна среда къде може да се скрие един чист и искрен млад човек? В приятелството и в себе си. И тук можем да си припомним култовия филм „Вчера“. Вече не помня колко пъти съм го гледала. Искам да добавя, че в тоталитарното общество, в което живяхме, българското кино създаде много качествени филми. От този тип, засягащи проблемите на младото поколение, са и „Всичко е любов“, „Сбогом, приятели“, „Най-добрият човек, когото познавам“, „Момчето си отива“ и много други.

Разбира се, филмът „Вчера“ не покрива белетристичната творба на Даверов. Във филма звучи музиката на „Бийтълс“. Тя е напомняне за един друг свят и служи като текст зад кадър и като причина за размисъл. Сцената с клетвата е един от най-важните моменти във филма. Ако се доверим на някои кинорецензии от онова време, сцената е „изкуствена, без морална кауза“, а филмът „е пълен с кинематографични преувеличения, които целят да погъделичкат някои инстинкти на младата и неопитна публика“ (вж. Молхов 1990: 191). Но същата тази публика пълнеше салоните.

В продължението на „Вчера“ – „Prime time“ (Сиела, 2009), Владо Даверов е направил разрез на днешното общество – не по-малко фалшиво, имитиращо демокрация, затънало в посредственост, човешко безразличие и корупция. В романа четем:

Рядко се сещах за съучениците си от гимназията, по-скоро никога, но тогава изненадващо реших, че непременно трябва да се обадя на Германа. Защо точно на него, когато можех да звънна поне на десетина други, все тежки баровци с власт и пари, а можех и да не им звънна, оядените идиоти, не изпитвах вътрешна необходимост да споделям с тях питието си...“ (с. 62)

Но Германа, който ръководи службата за сигурност в едно курортно място, се е самоубил. От приятелството не е останало нищо. То е като научен урок за загуба. Като мотото към „Вчера“ на Даверов е поставен стих от „Yesterday“ на Пол Маккартни:

Вчера любовта беше толкова лесна игра,
а днес търся място, където да се разкарам.
О, аз вярвам във вчера

и по-нататък:

Мечтая за вчера!

Може би подходящи за финал са думите на писателя Владо Даверов:

Във „Вчера“ са скрити най-съкровените ни мечти и надежди, защото са нашите мечти и надежди. Това е нашата младост, нашето виждане за бъдещето на света, което е разрушено от ДНЕС и не можем да си обясним какво се получи с нас, защо това, което сме били, е изчезнало, а е било толкова красиво и сме се превърнали в това, което сме днес, и вече свързваме надеждите си с УТРЕ, ама утре няма да сме ние участниците в тези надежди, а нашите деца или нашите внуци, но не и ние. Ние сме били участници и сме се надявали, че ще подобрим света, че ще го направим по-друг – ВЧЕРА. Освен това вчера са първите ни срещи с любовта, със смъртта, с приятелството, с предателството. И всичко ни се е струвало някак си победимо и преодолимо, а ДНЕС руши тази илюзия. Никой не свързва надеждата си с ДНЕС, а само с ВЧЕРА, където са най-милите ни спомени, и с УТРЕ, където са децата ни“ (Владо Даверов за романа „Вчера“; БГ НЕС, обновена на 13.08.2018).

1

ЛИТЕРАТУРА

- Даверов 1987: *Даверов, В.* Вчера [Лит. сценарий]. Киноизкуство, № 2, 91-120.
Даверов 1989: *Даверов, В.* Вчера. София: Партиздат. Цитатите са по това издание.
Даверов 2009: *Даверов, В.* Праймтайм. София: Сиела.
Каневчев 1990: *Каневчев, Ив.* Ехо от епохата на Бийтълс. – Алманах Мизия, 8, 162-163.
Молхов 1990: *Молхов, Я.* Носталгия и самоирония. – Пламък, № 6, 190-192.
Тороманов 1990: Тороманов, Вл. Рец. За романа „Вчера“ на Владо Даверов. – Читалище, № 2.

¹ Владо Даверов за романа „Вчера“ (БГ НЕС, обновена на 13.08.2018)